

KİTABXANA QANUNVERİCİLİYİ TARİXİNDƏN

E.Y.ƏHMƏDOV
Bakı Dövlət Universiteti

Məqalədə tarixin inkişaf mərhələlərində kitabxana işinin hüquqi təminatına dair qanunlar, sərəncamlar xronoloji qaydada şərh edilmişdir.

Əhaliyə kitabla xidmətin təşkilinin əsaslarını müəyyən edən müddəalar və kitabxanalardan istifadə etməyin məcburi ümumi qaydaları xüsusi kitabxana qanunlarında öz ifadəsini tapır. Kitabxana sistemini yaratmağın prinsiplərinin, kitabxanaların açılması və fəaliyyət göstərməsi qaydasının, onların fəaliyyətinin və xarakterinin, əhaliyə kitabxana xidmətinin formalarının, kitabxanaların maliyyə vəsaitinin mənbələrinin, kitabxana işinə rəhbərliyin və s. təsdiq olunduğu kompleks xarakterli qanunvericilik sənədləri həmin qanunların sırasına daxildir.

Bu qanunlar ölkənin kitabxanaçılıq siyasətini əks etdirir. Həmin qanunlar konkret sosial şəraitdə və dövlətin mədəniyyət sahəsində həll etdiyi vəzifələrdən asılıdır. Kitabxana qanunvericiliyinin uzun və son dərəcə ibrətamiz tarixi vardır. Kitabxana qanunvericiliyi XIX əsrin II yarısında nisbətən geniş istifadə üçün nəzərdə tutulmuş kütləvi kitabxanalar deyilən kitabxanaların inkişafı ilə və onların fəaliyyət şərtlərini elan etmək zərurəti ilə əlaqədar meydana gəlmişdir. Məsələn, kitabxana qanunları ABŞ-da, Yaponiyada, İsveçdə və digər ölkələrdə qəbul olunmuşdur. Vaxt keçdikcə bu qanunlar köhnəlmiş və kitabxana sistemindəki dəyişiklikləri, cəmiyyətdə kitabxanaların vəziyyətini əks etdirmək zərurəti üzündən bir sıra ölkələrdə təkmilləşdirilmiş və ya yeni qanunlarla əvəz olunmuşlar.

Kitabxana qanunvericiliyi təcrübəsi, xüsusilə də kitabxana şəbəkəsinin təşkili nöqtəyi-nəzərindən diqqətə layiqdir. Lakin bununla yanaşı həmin qanunlar cəmiyyətin tipik məhsuludur, törəməsidir. Kitabxana müəssisələrinin müxtəlif növlərinin pərakəndəliyini əks etdirən bu qanunlar yalnız kütləvi kitabxanalara aiddirlər və elmi və xüsusi kitabxanaların fəaliyyətini (çox kiçik istisna ilə) nizamlamır. Kitabxanaların sinfi rolunu pərdələyən bu qanunlar kitabxana işinin məqsədlərinin, xarakter və məzmununun üstündən keçir və yalnız təşkilati-texniki və sırf hüquqi məsələlərlə kifayətlənirlər. Bir sıra hallarda kitabxana qanunvericiliyinin fəaliyyəti olduqca məhduddur. Bu cəhətdən YUNESCO tərəfindən 1953-cü ildə Nigeriyada təşkil olunmuş kitabxanaçılıq seminarında kitabxana qanunvericiliyinin sosial əhəmiyyətinə verilmiş beynəlxalq qiymət olduqca səviyyəlidir. Seminarın yekun sənədində qeyd edilmişdir ki, yalnız qanunvericilik müvafiq təşkilatlara kitabxanaların təşkili, maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi və əməli şəkildə idarə edilməsi üçün

lazımı sərəncamlar verə , kitabxanaların həll etməli olduqları vəzifələrin dairəsini müəyyən edə bilər.

Dünya dövlətlərinin kitabxana qanunvericiliyi öz xarakterinə və məzmununa görə cəmiyyətin qanunvericilik aktlarından əsaslı şəkildə fərqlənir. Azərbaycanda kitabxana qanunları əhalini kitabxana kitabı ilə tam şəkildə təmin etməyin yollarını və vasitələrini, bütün tip və növdən olan kitabxanaların vəzifələrini, funksiyalarını və cəmiyyətin həyatında yerini müəyyən edir. Bu kitabxana qanunları, bütövlükdə ölkənin kitabxana sisteminin inkişafının və fəaliyyətinin oxşar prinsiplərini və zəruri şərtlərini təyin edən sənədlərdir. Kitabxana qanunları demək olar ki, bütün ölkələrdə qəbul edilmişdir. Kitabxana qanunlarında, cəmiyyət quruculuğunda kitabxanaların sosial funksiyaları və vəzifələri müəyyən edilir, kitabxanaların yerləşdirilməsinin vahid ümumdövlət prinsipləri və onların açılması normativləri, xalqa kitabla xidmətin əlaqələndirilməsi yolları, vahid sistem kimi kitabxana işinə rəhbərliyin fərmanları irəli sürülür.

1920-ci il noyabrın 3-də RSFSR-də “Kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi” haqqında dekret qəbul edildi. Bütün kitabxanalar qanun üzrə hamının istifadə edə biləcəyi müəssisələr elan edildi və vahid kitabxana şəbəkəsində birləşdilər. Dekret kitabxana şəbəkəsinin inkişafının planauyğunluğu və kitabxana işinə mərkəzləşdirilmiş dövlət rəhbərliyi kimi mühüm və prinsipial müddəaları əks etdirmişdir. Tarixdə ilk dəfə olaraq kitab təchizinin mərkəzləşdirilmiş ümumdövlət sistemi müəyyən edildi.

Bütün sonrakı dövrlər dekretin əsas müddələrinin nə qədər düzgün və həyati olduğunu göstərdi. Cəmiyyətin inkişafının müxtəlif mərhələlərində kitabxana işinin təşkilinin bəzi formaları (məsələn, kənddə qiraət komalarının tədricən stasionar kitabxanalara keçməsi, əhalinin müxtəlif təbəqələrinə kitabla xidmətin tənzimlənməsi, kitabxanaların yeni tiplərinin meydana gəlməsi və s.) təsərrüfat və mədəni quruculuq vəzifələrinə uyğun olaraq öz şəklini dəyişmişdir, lakin bu dekretin çox mühüm müddəaları bizim günümüzdə qədər öz prinsipial əhəmiyyətini saxlamışdır.

1929-cu ildə avqustun 30-da UİK (b) MK “Kitabxana işinin yaxşılaşdırılması haqqında” qərar qəbul etdi. Kitabxana işinin təşkili sahəsində dönüş bu qərardan başlandı. Qərarda kitabxana işinin təşkili sahəsində dönüş bu qərardan başlandı. Qərarda kitabxana işinin qeyri qənaətbəxş qiymətləndirilmiş əhaliyə mədəni xidmətin yüksəldilməsi problemi ortaya qoyulmuşdur. Qərarda ölkədə kitabxanaların mədəni mərkəzə çevrilməsi, geniş əhali kütləsinin ölkədəki quruculuq işlərinə cəlb olunmasında fəallıq göstərilməsi tələb edilirdi.

1934-cü ildə SSRİ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi “SSR İttifaqında kitabxana işi haqqında” qərar qəbul etdi. Öz əhəmiyyətinə görə bu qərar mədəniyyətin inkişaf müvəffəqiyyətlərinin və ölkədə qərarlaşmış yeni şəraiti nəzərə

almaqla kitabxana işinin təşkilinə dair mühüm müddəaları təsdiq etmiş II kompleks qanunvericilik sənədi idi. Bu qərarla kitabxanalardan hamının istifadə edə bilməsi, kitabxanaların yeni növlərinin yaradılması prinsipinin əməli şəraitdə həyata keçirilməsinin zəruriliyi bir daha qeyd edilmiş, kitabxana işinə rəhbərlik edən orqanların dəqiq sistemi müəyyən edilmiş, kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsinin yaxşılaşdırılması tədbirləri göstərilmişdir. Kitabxanaların maddi bazasının möhkəmləndirilməsinə və kadrların hazırlanmasının yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir.

1959-cu il sentyabr ayının 22-də ölkədə kitabxana işinin vəziyyəti və onun daha da yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında qərar qəbul etdi. SSRİ-də kitabxana işinin yeniləşməsi bu qərarla başlandı. Qərarla tələb olunur ki, yaxın 2-3 il ərzində hər bir yaşayış məntəqəsində kitabxanalar təşkil edilməli, kitabxana kitabları hər bir ailənin istifadəsinə verilməlidir. Etiraf etmək lazımdır ki, həmin illərdən başlayaraq ölkədə və respublikamızda kitabxana işi yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu və sovet oxucusu dünyanın ən çox mütləq edən və kitabxana ilə müntəzəm əlaqə saxlayan oxucusuna çevrildi. 1966-cı ildə SSRİ Mədəniyyət Nazirliyi və ümumittifaq həmkarlar ittifaqı mərkəzi şurası ilə birlikdə “Kütləvi kitabxanalar şəbəkəsində təşkilinin nümunəvi qaydaları” adlı sənəd qəbul etdi. Burada bütün müttəfiq respublikalarda kütləvi kitabxanaların vahid şəbəkəsinin qaydaları öz əksini tapmışdır. Onu kitabxana işinin hüquqi təminatı sahəsində postsovet məkanında qəbul edilən strateji əhəmiyyətli qərar hesab etmək olar.

1974-cu il may ayının 8-də qəbul edilmiş “Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyyəsində və elmi - texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında” adlanan bu qərar ölkədə kitabxana işinin daha da inkişaf etdirilməsinə imkan yaratmışdır. Qərarla 1974-1980-ci illərdə dövlət kütləvi kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi nəzərdə tutulurdu. 1980-ci ildə Azərbaycanda kütləvi kitabxana şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi başa çatmışdır. Həmin ilin göstəricisinə görə Azərbaycanda 69 mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi (MKS) yaradılmışdır.

1977-ci ilin yanvarında Dövlət İdarələrarası Kitabxanaçılıq Komissiyasının 2-ci iclasında “1976-1980-ci illərdə ölkədə kitabxana işinin inkişafının əsas istiqamətləri” adlı layihə bəyənilmişdir. Bu layihəni respublikalarda uğurla genişləndirmək məqsədilə tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır.

1984-cü ildə “SSRİ-də kitabxana işi haqqında əsasnamə” qəbul edildi. Ölkə tarixində ilk dəfə təsdiq olunan bu əsasnamə bütün tip və növdə olan kitabxanaların əsas fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Onların məqsədini, vəzifəsini, funksiyalarını konkretləşdirirdi.

1988-ci ildə Sov. İKP MK “İnformasiya cəmiyyəti konsepsiyasının işlənib hazırlanması haqqında” qərar qəbul etdi. Lakin bu qərarla informasiya

cəmiyyəti məsələsinə kitabxanalardan kənarında baxılmasına cəhd göstərildi ki, bununda kökündən yalnız olması sonrakı dövrdə üzə çıxdı.

Müstəqillik illərində kitabxana işinin hüquqi təminatı baxımından Mədəniyyət haqqında qanun, Kitabxana işi haqqında qanun, Kitabxana quruculuğunun Dövlət Proqramı Azərbaycan kitabxanalarının hüquqi bazasının formalaşmasına əsaslı təsir göstərmişdir. Bunun əsasında respublikada kitabxana işinin hüquqi bazası formalaşmışdır. Kitabxanaların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində Azərbaycanda kitabxana işinin hüquqi bazası prioritet təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Kitabxana işinə dair normativ aktlar. Bakı: M.F.Axundov adına Milli Kitabxana. 2004. 50 s.*
2. *Xələfov A.A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri: Dərs vəsaiti. Bakı: 2006. 106 s.*
3. *Xələfov A.A. Kitabxanaşünaslığa giriş: Dərslik III his. I h. Bakı: 2001. 398 s.*

ON THE HISTORY OF THE LAW

E.Y.AHMADOV

SUMMARY

The paper presents regulatory acts and laws on library work on different stages of development.

ИЗ ИСТОРИИ БИБЛИОТЕЧНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Е.Ю.АХМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

В статье даны нормативных акты, указы о библиотечном деле на разных этапах.